

Tarımda Finansallaşma ve Metalaşma Sürecinde Lisanslı Depoculuğun İşlevi¹

Berna GÜLER²

0000-0002-2862-6203

Selma DEĞİRMENCİ³

0000-0002-2862-6203

Öz: Türkiye’de tarımsal üretimde dönüşüm tartışmaları, kapitalist tarımsal üretim ilişkilerinin hâkim yapıya dönüşmesi sürecinin çok taraflı boyutu nedeniyle kapsam ve nitelik bakımından geniş bir literatüre sahiptir. Bu boyutlardan biri de tarımda metalaşma ve finansallaşma süreçlerine dairdir. Bu makalede, tarımsal üretimde yaşanan finansallaşma ve metalaşma boyutunu sermaye birikimin geldiği aşama dikkate alınarak lisanslı depoculuk sistemi üzerinden inceleme amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, lisanslı depoculuk sisteminin yasallaşma süreci ile devlet ve sermaye tarafından nasıl işlerlik kazandığı, resmî belgeler ve alana ait çalışmalar ışığında tartışmaya açılacaktır. Makalenin temel argümanı, tarımda metalaşmanın geldiği aşamaya paralel olarak lisanslı depoculuk sisteminin sermayenin devir hızını kısaltarak birikim sürecine ivme kazandıracak ve bu sürecin ulus devletten uluslararası alana taşınmasını sağlayacak iç bağlantıları geliştirecek kurumsal bir yapı olduğudur. Bu bağlamda çalışmada metalaşma sürecinin bir parçası olarak tarımda sermaye devir hızını kısaltarak tarımsal ürünlerin günümüz koşullarındaki uluslararası birikim yapısı tartışılmaya açılacaktır.

Anahtar kelimeler: Tarımsal üretim, lisanslı depoculuk, metalaşma, finansallaşma

The Function of Licensed Storage in Financing and Warehousing in Agriculture

Abstract: The conversion of agricultural structure dominated by capitalist relations of production process has a wide range of literature

¹ Bu çalışma, Selma Değirmenci’nin (2019) “2000 Sonrası Türkiye Tarımında Dönüşümün Temel Bileşenleri: Devlet-Sermaye İlişkileri Ekseninde Talepler ve Yasal Düzenlemeler” (Marmara Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi) adlı eserinin değerlendirilmesidir.

² Doç.Dr. Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi

³ Dr, Araştırmacı-Yazar

Makale Geliş Tarihi; 14.10.2019, Makale Kabul Tarihi:26.05.2020

in terms of scope and quality due to the multilateral dimension. One of these dimensions concerns the processes of commodification and financialization in agriculture. In this article, it is aimed to examine the financialization and commodification dimension of agricultural production through the licensed warehousing system, considering the stage of capital accumulation. In this framework, the legalization process of the licensed warehousing system and how it works by the state and capital will be opened to discussion in the light of official documents and field studies. The main argument of the article is that in the licensed warehousing system is an institutional structure that will accelerate the accumulation process by shortening the turnover rate of the capital and to move this process from the nation state to the international area.

Keywords: Agricultural production, licensed warehousing, commodification, financialization

Giriş

İçinden geçtiğimiz COVID-19 pandemi süreci bir halk sağlığı sorunu olması yanı sıra ekonomik, ekolojik ve sosyal sorunlarıyla birlikte düşünülmelidir. COVID-19 pandemisi özellikle sağlık, eğitim ve gıda gibi temel haklarla ilişkili üretim sistemlerini etkiledi. Tarım gıda sistemi de bu dönemde önemli tartışma konularından oldu. Tarım gıda tartışmalarında ana konulardan olan “depoculuk faaliyeti” sürecin anlaşılması açısından önemlidir. Tarımda endüstrileşme ve hızlı üretim sürecinin parçalarından olacak lisanslı depoculuk, insan ve doğa için sorunlar yaratan kapitalist üretim ilişkileri içinde kritik bir öneme sahiptir. Türkiye’de 2000 sonrasında uygulamaya konulan “Lisanslı Depoculuk Sistemi” faaliyetleri hem Türkiye hem de uluslararası tarım gıda sistemine entegrasyon için önemli işlevler üstlenmektedir.

Günümüzde herhangi bir tarımsal ürünün finans araç olarak meta sermayeden (*üreticinin meta ve emek pazarında alıcı olarak ortaya çıkıp, parasını metaya dönüştürmesi*), para sermaye (*üreticinin ürünü sattıktan sonra değeri yeniden üretime çevirmeden önceki elinde tuttuğu para stoğu*) işlevine geçmesi için belirli aşamalardan geçmiş olması beklenmektedir. Tarım ürünü için bu aşamalar; standartları belirlenmiş üretim şekliyle ürünü yetiştirmek, hasadının yapılarak belirli bir taşıma kanalı ile depolanması, ürünün kalitesinin laboratuvarında ölçülmesi, depolanan ürünün karşılık değerini hesaplayacak kurumların oluşturulması, değere karşılık gelecek borsa araçlarının/mekanizmalarının işlenmesi ve tüm bu sürecin uluslararası alana entegre olması şeklinde sıralanabilir. Bu sürecin en önemli taşıyıcılarından biri ürün ihtisas borsaları ve diğeri de “Lisanslı depoculuk” (LD) sistemidir.

LD sistemi, ürün ihtisas borsaları ve/veya ticaret borsaları altında işlerlik kazanmaktadır. LD sistemi; teslim edilen ürünleri işlenmesini kabul etmek,

gerekiyorsa depolamaya uygun hale getirmek, kalite ve miktarını belirlemek, sigortalamak ve uygun şartlarda depolamak; işletmelerine kabul ettikleri ürünün karşılığı olarak, sahibine borsada alınıp satılabilecek ve rehin konularak banka kredisi alınabilecek bir ürün senedi temin etmek ve istek halinde sahibine ürünü zaman geçirmeden teslim etmek görevlerini yürütmektir (Ünal, 2011:3).

LD sisteminin önemli özelliklerinden biri de sermaye birikiminin ulus ölçeğinden uluslararası ölçeğe taşınmasıdır. LD sisteminin kurumlarıyla birlikte tarımsal ürünleri yerelden ulus ölçeğine ve oradan da uluslararası alana taşımakta daha açık bir ifade ile meta sermaye ölçeğinden para sermaye ölçeğine geçişi ile sermayenin uluslararasılaşmasında para sermaye formunda hızlı dönüşümü sağlanmaktadır. LD sisteminin sermaye dönüşümünü nasıl sağladığı, uluslararası alana hangi araç ve mekanizmalarla ilişkilendiğini tartışmak günümüz tarımsal üretimin finansal alandaki ilişkilerini anlamak için önemlidir.

Türkiye’de LD sistemi yasal olarak 2000 sonrasında işlerlik kazanmaya başlamıştır. LD kurumlarının oluşmasını sağlayan koşullar ise özellikle de 1980’li dönemlerden başlayan tarımsal devlet kurumlarının devredilme sürecinin devamı olan depolama sürecinin TMO ve Kooperatiflerden alınması ile başlar. LD sistemini sadece depolama işlevinden ibaret görmemiz LD sisteminin gerçek çıktılarını anlamamızı engelleyecektir.

LD sistemi, tarımsal alanın özellikle tarımsal ürünlerin meta sermaye formunun değişime geçmesi ile ürün senedi olarak para metaya dönüştüğünü ve uluslararası sisteme entegrasyonunun sağlandığını göstermesi açısından önemlidir. LD sistemi depoculuk faaliyetinden öte tarımsal ürünlerdeki realizasyonunda hızlanma eğilimi yaratacak ve tarım üreticilerini çeşitli borçluluk yöntemleriyle bu alana bağlayacaklardır. Tarımsal üretimde girdilerin döviz cinsinden sermayeye bağımlı olması, üretim sürecinde gerekli denetim ve sertifikasyonların maliyeti ve hane içi tüketimin meta bağımlı yapısı gibi nedenlerle tarım üreticilerindeki borçlanmanın artması zorunlu rızayı da mümkün kılmaktadır. Borçlanma ise üretim sürecini belirli bir hızda tutmayı ve para sermaye dönüşümünün en hızlı biçimde yapılmasını zorunlu kılar. Bu süreç endüstriyel tarıma geçişi hızlandıracak bağımlılık ilişkisini de geliştirecektir.

Tarımda yerleşik bir hal alan lisanslı depoculuğu merkezine alan çalışmamızda, öncelikle sistemin hangi talepler doğrultusunda şekillendiği aktarılmaya çalışılacak, sonrasında tarımsal üretimin metalaşmasında depoculuk faaliyetlerinin yeri ve son olarak lisanslı depoculuğun tarımsal üretim ilişkilerinde geldiği konum ve işlerliği tartışılacaktır. Tartışmaları olgusal alana taşımak için devletin tarım politikalarının taleplerini resmî belgelerden, LD işleyişi için yasa ve yönetmeliklerle birlikte LD birliği ve ilk kurulan LD şirketlerinin verdiği verilerden oluşturularak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Lisanslı Depoculuk Sisteminin Literatürde Tartışılması ve Yasal Olarak Şekillenme Süreci

Lisanslı Depoculuk sistemi Türkiye'nin gündemine ilk olarak 2004 yılında Dünya Bankası ile ortaklaşa yürütülen "Birliklerde Lisanslı Depoculuğu Geliştirme Projesi" ile girer. Projenin amacı tarımsal ürünlerdeki haksız rekabeti durdurulmasıdır. Amaçlanan, tarımsal üretimin arz fazlası olan hasat dönemlerinde aracı firmalar tarafından ucuza alınan ürünlerin daha sonra arzın az olduğu dönemlerde de yüksek fiyatlara sattığı ve bu şekilde haksız kazanç elde edilmesinin önüne geçmektir. Proje ile lisanslı depoculuk önerilir ve "serbest piyasa koşullarında" borsalarda ilerlenebileceği, çiftçiye depolama ve finansman imkânı sunarak hasat dönemlerinde ürünlerini düşük fiyatlar yerine hasat sonrası daha yüksek fiyatlardan satarak yüksek kazanç elde etmelerine olanak sağlayabileceği ve ürünün kaliteye göre fiyatlanacağı dile getirilir (Kaya, 2017).

Proje hazırlanır ve sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nda 10 Şubat 2005 tarihinde 5300 Sayılı Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanunu kabul edilir ve Resmi Gazete'nin 17 Şubat 2005 yayınlanır.

LD 2000'li yılların başından itibaren hem devlet hem de özel sektör kurumları tarafından tarımsal ürünlerin depolanma faaliyeti olarak talep edilmiştir. Yasaya göre, tarım ürünlerinin ticaretinin kolaylaştırılması, ürün sahiplerinin mallarının emniyetinin sağlanması ve korunması, ürünlerin sınıf ve derecelerinin yetkili sınıflandırıcılar tarafından saptanmasının sağlanması, ürün senedinin çıkarılması ve tarım ürünleri lisanslı depoculuk sisteminin kuruluşu, işleyişi ve denetimine ilişkin usul ve esaslar düzenlenir (Değirmenci, 2019).

2006'da düzenlenen "2007-2013 Ulusal Kalkınma Stratejisi" belgesinde lisanslı depoculuğa neden ihtiyaç olduğuna dair açıklamalar yapılır. Buna göre gıda sektörünün yatırım desteklerinde "toplama, depolama, taşıma, ambalajlama, etiketleme, tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinde etkinliğin artırılması" talep edilir (T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, 2006 : 17). Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin özleştirilerek yeniden yapılandırılması ve etkinliklerinin artırılması, lisanslı depoculuk faaliyetlerinin ve ürün borsalarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmaların yapılması hedef olarak verilmiştir.

2018-2020 Orta Vadeli Planda Gıda ve Tarımsal Ürün Piyasaları İzleme ve Değerlendirme Komitesi'nin değerlendirmelerine yer vererek öncelikli durumlar belirlenmiştir: (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2018 : 32).

- TMO'nun fiziksel depolama faaliyetleri sonlandırılacak ve bu kapasite lisanslı depoculuk sistemine devredilecektir.
- Lisanslı depoculuğun yaygınlaştırılması için yasal ve kurumsal düzenlemelere devam edilecektir.
- Yaş meyve-sebze tedarik zincirinde maddi kayba neden olan fire oranlarını en aza indirmek ve lojistik süreçlerinin genel kalitesini artırmak amacıyla tarladan tüketiciye soğuk zincir yatırımları desteklenecektir.

- Tarım ürünlerinin paketlenmesi, perakende satış noktalarına sevk edilmesi ve perakende satış noktalarında sergilenmesi hususlarında belirlenen uluslararası standartlara tam uyum sağlanacaktır.
- Tedarik zincirinin kritik noktalarından biri olan toptancı hallerinin daha etkin çalıştırılmasına ve modernizasyonuna yönelik yasal çalışmalar tamamlanacaktır.

Yukarıda sıralanan isteklerin yanı sıra pek çok düzenleme talep edilmiş ve bu taleplerin yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Özellikle LD için ön açıcı konu ise TMO'nun kapatılma talebi olmuştur. Bu talep sayesinde özellikle tahıl ürünlerinde lisanslı depoculuğa geçmenin önü açılmış olacaktır.

Dokuzuncu kalkınma planında tarımsal işletmelerin küçüklüğü, üretici örgütlerinin yeterince güçlü olmaması tarım-sanayi entegresinin sağlanamaması nedenlerinden dolayı tarımsal ürünlerin fiyatları dünya fiyatlarından daha yüksek olması neden göstermekte ve istenilen ise tarım üretiminin gıda sanayisine entegre olması talep edilmektedir (T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, 2007). Onuncu Kalkınma Planı'nda, tarımsal ürün piyasalarını daha rekabetçi ve verimli bir yapıya dönüştürmek üzere; haller, lisanslı depoculuk, ürün ihtisas borsaları ile vadeli işlem ve opsiyon işlemlerine ilişkin düzenlemeler getirilmesi istenmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014).

Tarımın sanayiye entegre edilmesi için LD kilit rol oynamaktadır. LD sistemi ticaret borsaları ile düşünülmelidir. Ticaret borsaların sağlayacağı faydalar aşağıda yer almaktadır:

- Çiftçinin ürettiği tarım ürünleri piyasanın mevcut şartları içinde gerçek değerine ulaştığı ölçüde, Devletin tarım sektöründe destekleme politikaları sebebiyle üstleneceği mali yük azalır.

- Tarım ürünleri ve hayvansal ürünlerin alım satımının Borsaya tescili ile kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması sağlanmakta böylece, devletin bu ürünlerde stopaj, KDV ve vergi kayıp ve kaçakları önlenmektedir.

- Ticaret borsaları, önceden tahmini mümkün dalgalanmaları da istikrara kavuşturur.

- Ticaret borsaları müteahhlik piyasasında çalışan kişiler için avantaj sağlar. İş insanı riskten kurtulmak için, ticaret borsasında taahhüt ettiği teslim tarihi ve mal miktarı ile uyumlu olarak bu maldan vadeli alım yaparak riskten kurtulmuş olur.

- Ticaret borsaları ihracatçıya avantaj sağlar. Gıda, tekstil gibi sanayi dallarında çalışan üretici ihracatçılar vadeli alım sözleşmeleri yaparak, ihracat taahhütlerini zamanında ve istenilen kalite ve fiyatta ürünleri zamanında temin ederek yerine getirme imkanını bulabilmektedirler.

- Ticaret borsaları tüketici menfaatlerini korur. Ticaret Borsaları üretimi ve tüketimi son derece yaygın olan tarım ürünlerinin bölge ve zaman bakımından fiyat farklarını kısmen telafi ederek, tüketicinin menfaatlerine uygun adil ve gerçek fiyatların oluşumuna katkıda bulunur.

• Ticaret borsaları üreticiye fayda sağlar. Borsalar üreticilerin, ürünlerini çok miktarda alıcı karşısında arz edebildikleri, böylece o günkü şartlar içinde, güvenle ve gerçek fiyatla satabildikleri bir piyasadır. Ticaret Borsalarına sadece borsaya kayıtlı üyeler girebilirler ve borsada işlem yapabilirler. Bu sınırlamanın tek istisnası tarım üreticileridir. Bu sebeple, her borsada satıcıların önemli bir bölümünü tarım üreticileri oluşturur.

• Tahkim yöntemiyle ihtilafların çözümünde zaman kaybı yaşanmaz. Üyeler arasında meydana gelen anlaşmazlık ve uyuşmazlıklar Hakem Heyetleri marifetiyle çözülür. (İstanbul Ticaret Borsası, 2019)

Tarımda LD ve ürün ihtisas borsalarının entegre olarak tamamlanması tarımsal üretim yapısında dönüşümü sağlayacağı açıktır. Tarımın diğer alanlarla etkileşimini derinleştiren önemli adımlardan olan taşımacılık, depolama devletin etkinlik alanından çıkarak sermayeye uygun alan yaratılmak istenir. Lisanslı depoculuk ve genelde tarım-sanayi entegrasyonu için standartlaşma en önemli ön koşuldur. Ön koşullar; izlenebilirlik ve ölçülebilirlik kriterlerini zorunlu tutacaktır. Bu kapsamda düzenlemeye konulan Organize Tarım ve Hayvancılık Bölgeleri, sözleşmeli çiftçilik, paketleme ve etiket, tarım sigortası gibi uygulamalar sıralanabilir. Diğer bir konu olan havza bazlı modelde doğal yapının çeşitliliğini gözetmeden sadece ölçek meselesine vurgu yaparak 24 ürün üzerinden ilerlenmektedir. Ayrıca küçük meta üreticilerini toprak toplulaştırması ya da sözleşmeli tarım modeli ile üretimin belli koşullarda ve istenilen ürüne yoğunlaşmasını istenirken küçük meta üreticisi doğrudan sermaye ile ilişkilenebilmesi ve birikim koşullarına uyum içinde yeniden oluşturulması talep edilmiştir (Değirmenci , 2019)

Öte yandan tarım ve gıda sermayesi de lisanslı depoculuk için taleplerini sıralar. MÜSAİD'in 2010 raporunda da depoculuk ve nakliye işlemlerinin etkin kullanımı ve yaygınlaştırılması adına taleplerde bulunulmuştur. Depolama işlemlerinin iyileştirilmesi, üretici birliklerinin etkinleşmesi, nakliye standartlarının getirilmesi gibi taleplerde bulunulmuştur (MÜSİAD, 2010).

Özellikle tarımsal ürünlerin gıda sanayisine entegrasyonunu sağlayacak önemli adımlardan biri olan depoculuk faaliyetleri TÜSİAD'ın 2014 raporunda öne çıkan talepler aşağıda belirtilmektedir (TÜSİAD, 2014).

- Lisanslı depoculuk üzerinden sağlanacak banka kredi ve senet sistemi
- Lisanslı depoculuk üzerinden, depolanabilecek ürünlerin hangi koşullarda olduğu tespit edebilmek ve bu sayede tohumdan üretime kontrol sağlanması
- Lojistik sisteminin getirilmesi, ürünlerin taşınması, nakliyesi gibi konularda da uygulama ve yönetmelik ihtiyacı
- Spot borsaları ve vadeli işlem ve opsiyon borsalarının oluşturulması (TÜSİAD, 2014).

Görüleceği gibi lisanslı depoculuk uygulaması tarımın finans sektörüne entegrasyonunu ayrıca ürün borsalarını ve vadeli işlemlerin daha aktif olarak düzenlenmesini yapacak bir uygulama alanı olarak talep edilmektedir. Lisanslı

depoculuk, ürün ihtisas borsaları, ticaret borsaları gibi alanlarda etkinleşmeyi örgütlülük sorunu olarak gören sermaye bu alanların etkinliğini arttırmak adına taleplerde bulunur.

“Örgütlenme üreticiler için pazarlama aşamasında da iyileşme sağlayabilecekken, lisanslı depoculuk, ürün ihtisas borsaları, ticaret borsaları, vadeli işlem borsaları ve haller gibi tarımsal ürün pazarlamasındaki kurumsal yapının etkinliğinin artırılması gerekmektedir...” (TÜSİAD, 2016 : 25).

TÜSİAD 2016’da yayınladığı raporun değerlendirme metnini online olarak kendi sitesinde yayınladı ve bu değerlendirme metninde hem lisanslı depoculuğa hem de ürün borsalarına dair talepleri aşağıda yer almaktadır:

- Lisanslı depoculuk tarım ürünlerinin ticaretinin geliştirilmesi için bir araç olarak kabul edilmeli ve uygulamada lisanslı depoculuğun yaygınlaşması ve etkinleştirilmesi için çalışmalar yapılmalıdır.

- Ticaret hacminin gelişmesine, arz ve talebin mümkün olan en düşük işlem maliyetlerine katlanarak buluşmasına ve fiyatın toplumsal refah maksimizasyonunu sağlayacak seviyede oluşmasına imkân verecek, spot işlem yapılan tarım borsaları oluşturulmalıdır.

- Spot borsaların yanı sıra hem üreticiler hem de tüketiciler açısından piyasa koşullarından kaynaklanabilecek belirsizliklerin giderilmesinde ve risk minimizasyonunun sağlanmasında son derecede önemli bir araç olacak vadeli işlem ve opsiyon borsalarının geliştirilmesi teşvik edilmelidir.

- İyi uygulamalar incelenerek, ülkedeki lojistik (taşımacılık/depoculuk) sistemini geliştirecek adımlar atılmalıdır.

- Ticaret borsalarının tescil ve onay verme fonksiyonundan, esasen olması gereken borsa ve ticareti etkinleştirme rolüne geçmeleri için etkin çalışmalar yapılmalıdır (TÜSİAD, 2017).

TÜSİAD 2020 yılında yayınladığı Tarım ve Gıda 2020 raporunda “Tarım sektöründe alternatif kıymetlerin teminat olarak kabul edilmesi ve bu çerçevede lisanslı depolar, üretici örgütleri ve belirli büyüklüğün üzerinde olan kurumlar ile yapılan iş anlaşmalarının teminat imkanlarını sağlayacak yasal altyapıların geliştirilmesi” talebini dile getirmekte (TÜSİAD, 2020, s. 17). Bununla birlikte TÜSİAD, Türkiye tarımının küresel değer zincirine entegrasyonu için dijital tarım sistemine geçiş taleplerinde bulunmaktadır. Tarım ve gıda ürünlerine ait değer zincirlerinin küreselleşmesi, gıda üretiminde yine küresel ölçekte bir iş bölümü sağlanması da amaçlanmaktadır (TÜSİAD, 2020, s. 21).

Sermaye gruplarının tüm bu talepleriyle birlikte LD faaliyetleri de yeni kurumlarını oluşturmuştur. Lisanslı Depoculuk kanunu ve uygulaması ile Ankara Valiliği İl Dernekler Müdürlüğü’nün 2014 tarihli onayı ile Tarım Ürünleri Lisanslı Depo ve Yetkili Sınıflandırıcı Şirketleri Derneği (LİDAŞDER) kurulmuştur. Şu anda aktif olarak çalışan LİDAŞDER, uygulamanın yaygınlaşmasını sağlamakta ve

sayısı toplamda 2.000'e yakın olan lisanslı depoculuk şirketinden 40'ı bu dernekte faaliyet göstermektedir (Değirmenci, 2019).

Lisanslı depoculuk ayrıca depoya gelen her ürünün kalitesini de ölçmekte, hangi çiftçinin, hangi ürünü ne kadar ve ne kalitede getirdiğini kaydetmektedir. Lisanslı depoculardan beklenen başka bir durum ise ilerde bu kurumların yaygınlaşarak her ürün için kalite ve miktarına göre ve tabii ki dünya fiyatlarını da gözleterek yerel tarım ürünleri adına fiyatlandırma sürecine de girmeleri olacaktır. Diğer bir alan ise daha önce de bahsettiğimiz gibi üreticilerin kredi almasının ön koşulu olacaktır. Bu durumda lisanslı depoculuk tarım-sanayi entegrasyonu için kilit bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte ürünün izlenebilirliğini zorunlu tutulması, sözleşmeli tarım uygulamaları ile birlikte zorunlu olarak sertifikalı tohum ve gübre kullanımını arttıracaktır (Değirmenci, 2019).

2010 yılı sonrasında akademide de lisanslı depoculuk işleyişi ile ilgili makaleler yayınlanır. Bu çalışmada üreticilerin yeterli depolama imkânları olmadığından, bu durumun üretici yönünden düşük gelir sağladığını ancak tüccar için gelir ifade ettiğini ve sürdürülebilir bir tarım sektörü için lisanslı depoculuk sisteminin hayata geçirilmesi gerektiği vurgu yapılmaktadır (Karabaş & Gürler, 2010). Ayrıca LD sisteminin tarımsal ürünlerin finans piyasalarına ve tarım ürünleri borsasına açılımını sağlayarak, ürün senetlerinin bankalara teminat olarak verilip çiftçilerin kolaylıkla kredi almasını sağlayacağı ve ülkemizdeki yerel ürün borsalarında satılan malların küresel piyasalardaki rekabet koşullarına uyum sağlamasının kolaylaşacağı dile getirilmekte (Hacıoğlu Deniz, Özçelebi, & Haykır Hobikoğlu, 2011) ve lisanslı depoculuk fiyat istikrarı sağlaması, stok maliyetinin azaltılması ve üreticilere uygun kredi olanaklarının sağlanması ile sisteminin rekabet arttırıcı, tarımsal ürünlerin fiyatındaki istikrarı sağlamasından dolayı ve ürünlerin daha güvenilir koşullarda saklanması dile getirilmiş ve tüm bu nedenlerden dolayı devletin, ürün borsalarının, bankaların, üreticilerin ve sanayicilerin ortak çalışması gerektiği söylenir (Memiş & Keskin, 2015). Tüm bu çalışmalarda LD sistemi ana hatları ile benimsenmiş ve uygulama alanına tüm açılardan hızlıca başlanması gerektiği savunulmuştur ve LD sistemi avantajları ve Türkiye tarımı için uygulanması gereken ve rekabetçi "piyasa" düzenine dair dengeleyici bir sitem olarak belirtilir.

2000'li yıllardaki bu değişimler devletin elinde olan tarımsal ürünlerin taşınması, depolanması ve belli durumlarda alımı sürecinin tasfiyesi ve özel sektöre devrine denk gelen bir dönem içinde gerçekleşmiştir. Devlet ve özel sektörün talepleri de bu doğrultuda örtüşmektedir ve sürecin yasal zeminin oluşmasını sağlamıştır. Lisanslı depoculuk faaliyetlerine işlerlik kazandıracak dijital tarım platformu da bu amaç içinde düşünülmelidir. 29 Nisan'da Tarım ve Orman Bakanlığı gıdada üretimden tüketime tüm zinciri dijital ortama taşıyacak Dijital Tarım Pazarı'nı (DİTAP) oluşturmuştur (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020). DİTAP sistemi ile hem depoculuk hem de sözleşmeli tarım faaliyetleri ürün borsalarına bağlanabilecek ve işlemleri izlenebilecek. DİTAP uygulaması, tarımdaki

tüm bileşenleri ortak alanda buluşturmak olarak sunulsa da küçük üreticilerin bu sisteme entegre olması şu aşamada mümkün görünmüyor. Lisanslı depoculuk faaliyetlerini hızlandıracak bir gelişme olan DİTAP tarımsal üretimin finansallaşmasına doğru önemli bir adımdır.

Gelinen noktada akademik literatürden özel sektöre, kamu kurumlarından tarımsal üreticilere kadar birçok tarafın mutabık olduğu söylenebilir. Tüm tarafların onayladığı LD işleyiş mekanizmasını biraz daha ayrıntılı incelemek bize söylemlerin arkasındaki gerçeğin ne olduğunu da anlatacak niteliktedir.

Lisanslı Depoculuğun İşleyiş Mekanizmaları

LD sistemi 2005 yılında yasallaştığı dönemden günümüze kadar tüm talep ve çekişmelerle birlikte sistemini belli koşullarda işlerlik kazanmaya başlar. Lisanslı Depoculuk sistemi Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından kontrol edilen bir sistemdir ve bakanlık, yetkili sınıflandırıcılar, borsa, lisanslı depo şirketleri, bankalar, aracı kurumlar, Elektronik Kayıt Kuruluşu, Takasbank, Lisanslı Depoculuk Tazmin Fonu ve sigorta şirketlerinin ortak faaliyeti ile işlemektedir (LİSDEP, 2019). Lisanslı Depocular uygun nitelikteki buğday, arpa, çavdar, mısır, çeltik gibi hububat ürünleri; nohut, mercimek, fasulye gibi baklagiller; soya, yerfıstığı, ayçiçeği gibi yağlı tohumlar; pamuk, fındık, zeytin, zeytinyağı, kuru kayısı, bitkisel yağlar, şeker gibi standardize edilebilen temel ve işlenmiş tarım ürünleri lisanslı depolarda depolanabilmektedir (Kaya, 2017). Bu Kanun'a istinaden uygulamaya yönelik olarak bugüne kadar 6 adet Yönetmelik ve 6 adet Tebliğ çıkarılmıştır. Bunlar:

- Elektronik Ürün Senedi Yönetmeliği
- Lisanslı Depoculuk Tazmin Fonu Yönetmeliği
- Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Yönetmeliği
- Ticaret Borsaları ile Ürün İhtisas Borsalarında Alivire ve Vadeli Alım Satım Yönetmeliği
- Ürün İhtisas Borsalarının Kuruluş, İşleyiş ve Denetim Usul ve Esasları Hakkında Genel Yönetmelik
- Yetkili Sınıflandırıcıların Lisans Alma, Faaliyet ve Denetimi Hakkında Yönetmelik
- Fındık Lisanslı Depo Tebliği
- Hububat, Baklagiller ve Yağlı Tohumlar Lisanslı Depo Tebliği
- Kuru Kayısı Lisanslı Depo Tebliği
- Pamuk Lisanslı Depo Tebliği
- Zeytin Lisanslı Depo Tebliği
- Zeytinyağı Lisanslı Depo Tebliği (TMO-TOBB Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk A.Ş., 2019)

Lisanslı Depocular kuruluş iznini Gümrük ve Ticaret Bakanlığından alır ve elinde bulunan elektronik ürün senedini deposunda bulunan ürünlerin kalite ve

miktarna göre üreticiye verir. Bu şekilde ortaya finansal bir yatırım aracı çıkar. Lisanslı depocular ürün ihtisas borsalarıyla birlikte çalışır ve deposuna gelen ürünün tüm bilgileri, üretici, miktar, kalite ve ödenen fiyatı ile birlikte borsaya konu olur. Ayrıca üretici aldığı ürün senedini bankadan tahsil edebilir ve ayrıca kredi kullanımı için de değerlendirebilir. Tüm süreç, aşağıda belirtilmektedir:

• Üretici mamulünü, ürün ihtisas borsası veya anlaşmalı bir lisanslı depoya getirir.

• Üreticinin mamulü tartılıp analiz için numune alınır. Tartım makbuzunun birer kopyası üreticiye verilir.

• Yetkili laboratuvarıda yapılan analizden sonra bir derecelendirme sertifikası verilir.

• Mamul, lisanslı depoya alınarak sigortalanması işlemi yapılır.

• Tartım makbuzu ve derecelendirme sertifikasındaki bilgiler, lisanslı depo ve Elektronik Kayıt Kuruluşu (EKK) veri tabanına kaydedilir.

• Lisanslı depo, teslim aldığı mamul için bir Elektronik Ürün Senedi (EÜS) çıkarır. Bu senetler, EKK veri tabanına kopyalanıp borsa tarafından tescil edilir.

• EKK, güvenli elektronik ürün senetlerini oluşturacak yazılımı sağlama, kendisinden sağlanan ara yüz vasıtasıyla anlaşmalı olduğu lisanslı depo tarafından oluşturulmuş elektronik ürün senetlerini ve bunlara bağlı hak, yükümlülükler ve işlemleri ilgili taraflar itibariyle izler.

• EÜS, mamulün miktarı ve kalite nitelikleri, tartım ve temsili numune alan kurum, depolayan lisanslı depo, tescil kurumu, sigorta, ürün senedi ve rehin durumu ile ilgili bilgileri içerir.

• Ürün senedi sahibi ya EÜS'ni rehin vererek bankadan kredi sağlar ya da EÜS'nin borsada satılmasını ister. Satış yapıp EÜS'nin transferi ve bilgilendirme işlemleri yapıldıktan sonra mamul sahibine ödeme yapılır.

• EÜS'yi satın alan mamulün yeni sahibi olur (Memiş & Keskin, 2015: 629).

Türkiye'de ilk kurulan ve en geniş kapasiteyle depoculuk faaliyeti gösteren Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)-Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Anonim Şirketi'nin (A.Ş.)'dir.⁴ Türkiye'nin ilk lisanslı depoculuk şirketi olan TMO-TOBB Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk A.Ş. 12.07.2011 tarihinde lisanslı depo işletmesi lisansı almıştır (Memiş & Keskin, 2015: 623). Lisanslı depoculuğun faaliyetlerine baktığımızda sürecin nasıl işlediğini görebiliriz:

• Depolara teslim edilen mamullerin kalite sınıflandırması yetkili sınıflandırıcı olan Polatlı Ticaret Borsası laboratuvarı tarafından gerçekleştirilmektedir.

⁴ Türkiye'de ilk lisanslı depoculuk çalışmalarını yürüten diğer lisanslı depo ise İzmir Ticaret Borsası (İTB) öncülüğünde kurulan 19 ortaklı "Ege Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk A.Ş. (ELİDAŞ)" olmuştur. (Memiş & Keskin, 2015: 624)

• Kalite, sınıf ve dereceleri belirlenmiş mamuller, tarafların hak ve yükümlülüklerini içeren bir sözleşme ile cüzi bir bedelle birlikte kalitelerine göre ayrı depolarda koruma altına alınmakta, mamulün aynı sınıf ve kalitedeki diğer mamullerle karıştırılmasını istemeyen mudiler için ayrı depo tahsis edilmektedir.

• Lisanslı depoya teslim edilen mamuller, lehtarını mudi olmak üzere tüm risklere karşı sigortalanmaktadır.

• Miktarı ve kalitesi tespit edilerek koruma altına alınan mamullere karşılık, mudiye ürün senedi verilmektedir. Lisanslı depo tarafından düzenlenen ürün senetleri, Ürün İhtisas Borsası kuruluncaya kadar Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nca yetkilendirilen Polatlı Ticaret Borsası'nda alınıp satılma işlemi yapılır.

• Bu süreç zarfında Ürün İhtisas Borsası'nın kurulamaması, Elektronik Kayıt Kuruluşu'nun sistem dışında kalmasından ötürü, lisanslı depoculuk bilgisayar otomasyon sistemi bu kuruluşun muhafaza görevini geçici olarak üstlenmiş olup, ürün senetleri de matbu olarak düzenlenerek karşı tarafa verilmektedir (Memiş & Keskin, 2015).

Ticaret Bakanlığı'nın yayımladığı verilere göre kuruluş izni verilen lisanslı depo işletme sayısı Kasım 2019 itibarı ile 165 işletme, lisans verilen 89 işletmedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020).

Tüm bu gelişmelerle birlikte 2014 yılında kurulan Tarım Ürünleri Lisanslı Depo ve Yetkili Sınıflandırıcı Şirketleri Derneği (LİDAŞDER) internet sitesinde Lisanslı Depoculuk üzerine ayrıntılı bilgilendirme yapmıştır (LİDASDER, 2017). Buna göre en başta gelen konular şunlardır:

• Tarımsal işletmelerin banka kredisi için lisanslı depoculuktan alınacak belgelendirmenin yapılması (yani ürün senetleri),

• Tarım ürünlerinin standartlarının belirlenmesi,

• Ticaretin kayıt altına alınması,

• Özel sektörün katılımının artarak devletin müdahalesinin azaltılması,

• Yatırımcılar için alternatif bir yatırım aracı olarak değerlendirilmesi,

• Ürün borsalarıyla ilişkilendirilmesi,

• Bankacılık ve sigorta sektörü açısından yeni iş alanlarının oluşturulması olarak sıralanmıştır (LİDASDER, 2017).⁵

Yukarıdaki işleyişten de anlaşılacağı gibi temelde üç ana işlevi bulunmaktadır. Birincisi ürünlerin miktar ve kalitesini tespit -yetkili laboratuvarlar üzerinden- ve bu şekilde yapılan sınıflandırma, ikincisi ürünlerin sigortalanması ve üçüncüsü ürün senedi aracılığı ile ürün ihtisas borsaları üzerinden işlem yapılabilirliğinin sağlanmasıdır. Bu şekilde LD birçok ilişkili süreci de birlikte ilerletmektedir. Öncelikli alanlardan birisi olan sınıflandırma ile laboratuvar işlemleri zorunlu hale

⁵ LİDAŞDER'in bilgilerine göre, 2015 yılından itibaren kurumlaşmaya başlayan Lisanslı Depoculuk üzerine faaliyet gösteren firma sayısı 2019 itibarı ile 153 firmadır (LİDASDER, 2019).

gelmekte, ürün kalite standardize edilmektedir. Bu alanda çalışan birçok özel şirket ürünlerin değeri ve kalitesi konusunda da tarımsal alana dahil olmuş durumdadır.

Tarım sigortası ise sürecin ilk elden işleyişine dahil edilmektedir. Tarımsal alandaki yeni alanlarından bir diğeri ise sigortadır. 2005’de çıkarılan Tarım Sigortaları Kanunu’nda belirtilen riskler nedeniyle, uğrayacağı zararların tazmin edilmesini temin etmek üzere, tarım sigortaları uygulamasına ilişkin usul ve esaslar belirtilmiştir. Devletin prim usulü desteği ve bunun Tarım Bakanlığı üzerinden genişletilmesi ve yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır. Günümüzde prim usulü destek isteğe bağlı olarak düzenlenmekte olup, tarım sigortaları havuzu oluşturularak, kurumsal bir çerçevede amaç ve faaliyetler belirlenmiştir. Bu kanunla, ürünlerin sigortalanmasının zorunlu hale getirildiği açıkça görülmektedir (Değirmenci, 2019).

Lisanslı depoculuğu destekleyen bir diğeri uygulama da havza bazlı üretim modelidir. Tarımsal alanda yeni destekleme modeli olarak verilen bu modelde her bölgede belirli ürünler desteklenmektedir ancak bu destekler küçük üreticiler üzerinden üretimi organize etmekte ve sonrasında tüm bu küçük üretimleri lisanslı depolarda kalitesi ve ürün miktarına göre depolayabilmektir. Devletin tarım destekleme politikası üretimden ziyade, tarım sigortası, lisanslı depoculuk, ürün borsaları, arazi bankacılığına kaymıştır. Devletin izlediği yol, tarım sermayesine aktarım yapmak ve alanı sermaye lehine genişletmek olarak ortaya çıkmaktadır (Değirmenci, 2019).

Lisanslı depoculuğa benzer şekilde tamamlayıcı diğeri bir uygulama da “haller” uygulamasında görülmektedir. Sebze ve Meyve Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun 2009’da Meclisten çıkmıştır. Bu kanun ile özellikle sebze ve meyve hallerinin düzenlenmesi ve bu şekilde sisteme entegrasyonun ve takibi sağlanması amaçlanmaktadır. Hal Yasası ile hale gelen ürünler hal kayıt sistemine girilmesi gerekmekte ve bu girişle birlikte ürünlerin kimlikleri oluşturulacak ve toptan satışlarda bu kimlikler üzerinden takip yapılabilecektir. Hal uygulaması iki şeyi birlikte getirdi. Öncelikle Hallerin yapısını birbirine entegre bir şekilde düzenledi ve bu şekilde veri tabanına yüklemiş oldu. Bu sayede hangi üründen hangi halde ne kadar var bu konularda bilgi sahibi olunarak hallerde bulunan ürünlerin fiyat seviyelerini düzenleyebilmek ve ürün borsaları ile entegrasyonu sağlanabilmiş oldu. Şu anda haller kayıt sisteminde her birim ürünün hallerde satılan minimum ve maksimum fiyatları belirlenmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018).

Tarımda Realizasyon Sürecinin Hızlanma Aracı Olarak Lisanslı Depoculuk

Tarımsal ürünlerin vadeli piyasalarda işlem gömesinin uzun bir geçmişi vardır ve 1970’li yıllara vadeli işlem piyasalarında sadece tarımsal ürünler ve metalürjik mallar konu olmuştur. Bunun nedenini tarımsal üretimin riskli alan olması ve değişen hava koşullarıyla üretim miktar ve kalitesinin değişmesi olarak dile getirilir (Hacıoğlu,

Özçelebi, Haykır Hobikoğlu, 2011: 170). Bir ürünün vadeli işlem piyasasına dahil olması metalaşma sürecine bağlıdır ve bu onun değişim değerinin işlem görmesini sağlamaktadır.

Herhangi bir tarımsal ürünün metalaştığını söyleyebilmemiz için, tarımsal üretimin değişim değeri için üretim yapılması ve üretim sürecinde emeğin artı değerine el konularak beslenmesi gerekmektedir.⁶ Bu sürecin yerleşmesi için tarımda hem sermaye birikiminin tarımda işlerlik kazanması gerekir hem de devletin bu süreci koordine edecek ve yürütecek mekanizmaları geliştirmesi beklenir. Türkiye tarımında özellikle yasa ve uygulamaların getirdiği zorunluluklarla üretim alanında sözleşmeli tarım ve birçok girdinin meta olarak elde edilmesinin zorunlu tutulmuş ve kapitalist üretim ilişkileri daha da yerleşik duruma geçmiştir. Üretim sürecinde gerekli olan hammaddelerinin sağlanması döviz cinsinden para sermayeye bağımlı olması ve üretim için ilk elden sermayenin giderek yoğunlaşması tarımsal üreticileri zorunlu olarak kredi sürecine bu süreçte zorunlu olarak tarımsal ürün metasının hızlı bir şekilde para sermaye dönüşümünü gerektirecektir.

Tüm bu süreç yani üretim için gerekli olan para sermayenin yoğunlaşması, diğer sektörlere bağımlı olan üretim ilişkileri, metalaşma süreciyle birlikte Türkiye tarımının geldiği aşama, daha önce meta olmamış unsurların metalaştığını ve meta olan süreçlerin ise bir önceki süreçten yani emek gücünün bir kez meta haline geldiği ilk devreden farklı bir sürece geldiğini göstermektedir. Bu durum hem yeni sermaye birikim alanları doğurmakta hem de hali hazırda meta olan durumun derinleştiğini göstermektedir. Tarım üretim örneğinde devlet elinde olan üretim alanlarının sermayeye devri ve yeni alanların sermayeye açılması metalaşma sürecinin farklı zamansallıklarını göstermektedir.

Tarımsal üretimin emek zaman ve üretim zamanı arasındaki farklılık nedeniyle tarımdaki metalaşmanın ve temelinde kapitalistleşme sürecinin zorlukları olduğu söylenebilir ancak üretim devrinin kısaltılması bir yanda tartışılırken ortaya çıkan değer sermayenin işlevi üzerinden para sermayeye dönüşümü ve değer belirlenmesi de başka bir tartışma olarak karşımızdadır. Bu açıdan bir metaya dönüşen ürün “piyasa”ya taşınarak değer karşılığı alır ve üretim sürecinden ayrıştırılır. Sermaye devir hızındaki artış ise aslında meta döngüsünün hızlanmasına da neden olacaktır.

Tarımın diğer alanlarla bağlantısını derinleşmesini sağlayan depoculuk sistemini metalaşma sürecinden ayrı düşünmemek gerekir. LD sistemi tarımda hem yeni sermaye birikim alanları açmıştır hem de tarımsal ürünlerin değişim değerini açık ederek metalaşma sürecini ifşa etmektedir. Daha önce LD işleyişinde

⁶ Bazı yazarlar metalaşmayı hane içinde daha önce kendi ürettiği ürünleri para karşılığı satın almaları olarak tariflemektedir. Örneğin Murat Öztürk ve Ferhat Kentel'in, hane halkı alımlarını inceledikleri çalışma, köyde yaşayanların ihtiyaç duyduğu temel gıdaların ne kadarını kendilerinin yaptığı ne kadarını para karşılığı aldığı üzerinedir. Bu çalışmaya göre, birçok farklı nedenlerden dolayı daha önce hane içinde üretilen gıda ürünleri artık para karşılığı yani meta olarak hane içine girmektedir (Öztürk & Ferhat, 2018: 13-14).

açıkladığımız ve LİDASDER'in sıraladığı bilgilerden anlaşılacağı gibi lisanslı depoculuk banka kredi işlemlerine ürün senedi üzerinden bağlanması, ürün borsaları ve yatırımcılar için alternatif bir yatırım aracı olarak gösterilmesi bu uygulamanın tarımsal üretimin finansa bağlanması adına önemini açık etmektedir.

Tarımda finansallaşma genel anlamda sermaye birikiminde finansal alanın yeniden üretim sürecine giderek daha fazla ağırlık vermesi şeklinde olmuştur. Bu çalışmanın konusunu aşan bir literatüre sahip olan finansallaşma kavramının karşılığı ve kuramsal tartışmalarına sınırlı ölçüde yer verilecektir. Buna rağmen finansallaşmanın belirli bir kavram karşılığını da belirtmek yerinde olacaktır. Pınar Bedirhanoglu finansallaşma ile ilgili aşağıdaki açıklamasında sermayenin akışkanlığı ve bununla birlikte değerın korunmasındaki işlevine yer vermektedir. Aynı yazıda Bedirhanoglu, “para sermaye”nin, sermayenin en hareketli biçimi olduğunu dile getirmektedir.

“Finansallaşma bugün, sermayenin akışkanlığını, hareket kabiliyetini, emek ve devlet dahil siyasi ve toplumsal ilişkiler üzerindeki disiplinini artırmakta, bilgisayar ve bilişim sistemlerinde yeni teknolojileri özendirerek sermaye birikimine katkıda bulunmakta ve bir dünya para sisteminin yokluğunda sermayenin değerini koruma ve risklerini idare etme kaygılarına cevap oluşturmaktadır.” (Bedirhanoglu, 2019: 374).

Sermayenin akışkanlığını sağlayan ve hızlandıran olarak “finansallaşma süreci” tanımlayacak olursak bu süreç tarım alanında gerçekleşmektedir. Lisanslı depoculuğun işleyişi olan ve depoya ürününü veren çiftçinin eline geçen ürün senedi bir finansal araç olarak kullanılmaktadır. Lisanslı depoculuğa verilen ürünler üzerinden küçük meta üreticisine kredi mekanizmasıyla yapısal bir zorunluluk getirilmiştir. Üretici ürününü depoda tutması koşuluyla, ürünün banka kredilerinde teminat olarak gösterebilecektir. Daha önce bahsettiğimiz lisanslı depoculuk ile başlayan süreç ürünün kalitesinden miktarına kadar tüm değerleri içine katan ve dünya piyasası ile fiyat mekanizmasını içeren bir kredilendirme sitemine geçilmiştir. Borçlanma üzerinden giden başka bir konu ise kredi borçları ödenmeyen tarım arazilerine konan ipoteklerde görülebilir.⁷

Finansallaşmayı sadece sermayenin finansal alanda kârlı getiriler sağlaması üzerinden okunmamasını dile getiren Ali Rıza Güngen, bu tespitin gerçeklik taşınmasına rağmen finansallaşmayı “*Sermayenin finansallaşması bu anlamda bu işe koşma ve artı değer çekip çıkartma süreçlerinin finansal araçlar kullanılarak yerine getirilmesi*” olarak belirtmektedir (Güngen, 2015 :105). Bu durumda tarımdaki finansal araçlar üretici senedi olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretici bu senedi başkasına satabilir ya da kredi olarak kullanabilir. Ayrıca ürün senetlerinin karşılığı olan ürün metasının parasal değeri ürün borsalarında karşılık bulmaktadır. Ürün borsaları ise değeri

⁷ 2014 yılı itibari ile toplam tarım arazilerinin (28.8 milyon hektar) yüzde 47'si ipoteklidir ve bu arazilerin %71'ine banka el koymuştur (Değirmenci E, 2017: 778).

belirlerken uluslararası alandan da referans alır ve talep ve arzı değerlendirir. Bu alan sayesinde tarım metasının akışkan hale gelerek sermayenin devir hızını kısaltmaktadır.

Dünya Bankası ve FAO 2008’de yaşanan gıda krizinin⁸ nedenlerinden biri olarak geç kapitalistleşen ülkelerdeki gıdanın uluslararası yapıya entegre olmamasını göstermiştir (Çaşkurlu, 2011). Diğer nedenler olarak girdi maliyetleri ve toprakların verimsiz işlenmesi gibi sorunlar sıralanırken uluslararası örgütlerin temel kaygısı ise uluslararası gıda sistemine entegre olmaması gelmektedir.

Tarımda sermaye devir hızını kısaltan ve daha çabuk bir döngüye girmesini sağlayan bu sürecin bir diğer olgu ise borçlanma olacaktır. Bu durumu Serdal Bahçe, James Cortly’nin ABD ekonomisi için söylediği neoliberal paradoks alıntısını kullanarak paradoksu tarifler; “*Aşırı üretim krizi sermayenin finansallaşmasına, finansallaşma borçlanmaya ve borçlanma ise talebin daha da kısıtlanmasına yol açmaktadır*” (Bahçe, 2015: 309). Tarımda finansallaşma üzerine çalışan ve borçlanma üzerinden vurgu yapan Ekin Değirmenci’ye göre, finansman kavramı tarımda desteklemenin yerini almıştır ve finansallaşmayla birlikte düşünülmelidir (Değirmenci, 2017:776). Değirmenci’nin verilerine göre, son on dört yıllık bir dönemde bankalar tarafından verilen tarım kredileri yüzde 729 artmıştır. Buna karşılık tarım destekleme kredileri ise %57 oranında kalmıştır. Bu durum küçük meta üreticisi olan çiftçilerin borçlanma halini özellikle tarımsal girdiler üzerinden düşünürsek yükseldiğini söylemek yerinde olacaktır (Değirmenci, 2017: 781).

Finansallaşma, Borçlanma ve Sermayenin Devir Hızı

Finansallaşma olgusunun borçlanmayı paradoksal olarak arttırdığını ve Ekin Değirmenci’nin yerinde tespiti ile finansman kavramının tarımda desteklemeyle yer değiştirdiğini ve bunun da borçlanma olarak üreticiye geri döndüğünü söyleyebiliriz. Ancak burada finansallaşma kavramsallaştırmasını bir bütün olarak ve tek bir karşılık üzerinden tartışmadığımızı hatırlatmak isteriz. Çalışmanın asıl tartışması, tarımda sermaye devir hızını arttıran mekanizmalardan biri olarak LD sisteminin nasıl işlerlik kazandığı ve finansal araç olarak ürün senedinin meta sermayenin para sermayeye hızlı dönüşünde bunu ulusal ve uluslararası sermayeye nasıl entegre ettiği. Sermaye devir hızı (P (para)-M (meta)-M’(meta’)-P’(para’) devrini tamamlayarak yeniden döngünün sağlanması) diğer alanlara göre daha yavaştır.

Kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde tarımsal üretimin en önemli sorunlarından biri sermaye devir hızının düşük olmasıdır. Bunun nedeni temelde

⁸ 2000li yılların ikinci yarısında kendisini gösteren ve gıdaya erişim krizi üzerinden ortaya çıkan mücadeleler, gıdada bir kriz olduğu konusunda küresel durumu ifade etmektedir. Gıda krizi, özellikle ekonomik ve ekolojik bir kriz olarak kendisini gösteriyor. Merkezinde gıdaya erişim/gıdanın bölüşümü hususundaki eşitsizliğin yattığı bu kriz hem küresel çapta hem de tek tek ülkelerde yaşandığını söyleyebiliriz.

tarımsal ürünlerin doğal koşullara bağlı kalması ile açıklanmaktadır. Açıklamanın temel motivasyonu herhangi bir bitkisel ürün için mevsim sıcaklığı, toprak verimliliği, belirli bir olgunluk süresi gerektirir. Tarımda zamansal koşul, para sermayenin tekrar üretim döngüsüne (P-M-M'-P') girme süresini uzatmasıdır. Tarımsal üretimin yapısal koşulundan dolayı sermayenin temel amacı tarımsal üretim sonucunda ortaya çıkan metanın (ürün); meta sermayeden para sermayeye dönüş hızını arttırması olacaktır. Bu eğilimin açık tanımı; tarımsal ürünlerin finansal araçlara dönmesini ve bu sayede metanın nihai tüketimi gerçekleşmeden değerlendirme yolunu yani realizasyon sürecini hızlandırma isteğidir. Sermayenin bu eğilimi genelde tarımda finansallaşma olarak adlandırılır. Çalışmamızda ise finansallaşma olarak kavramlaşan olgunun temelde finansal araç haline gelen para sermaye dönerek sermaye devir hızına yaradığını ve süreci hızlandırdığı üzerinden bir okuma yapılacaktır. Tarımda değerini yani meta sermayenin oluşmasından sonra nihai tüketiciye ulaşması beklenmeden “değer” hızla yeni sermaye döngüsüne dahil edilmeye çalışılır. Bu nedenle süreci yerine getiren mekanizmaların deşifresinin yapılması önemlidir.

Günümüz tarımsal üretim sisteminde küçük üreticilerin uluslararası süreç entegrasyonu için LD sistemi önemli bir kurumsal yapıdır. LD sistemi ile üreticilerin tarım ürünlerinin sigortalanması, banka kredilerinin LD tarafından verilecek ürün senedine bağlanması, ürünlerin değerini belirleyen kalite değeri için gerekli testlerin yapılması, lisanslı depoya ürünlerini verebilmek için ürün üretim izlenebilirliğinin oluşması yani zorunlu tohum, gübre ve ilaçlardan kullanılması gibi birçok mekanizma işler hale gelmektedir. Bu entegrasyon için LD'un bir ayağı olan ürün borsalarının işlerlik kazanması da önemlidir. Ürün borsalarının işlerlik kazanabilmesi için LD ürün bazında kalite ve standartlarının oluşturulup, geriye dönük ürünün izlenebilirliğinin oluşturulması gerekmektedir. Bu amaçla LD ve ürün borsaları ile ilgili düzenlemeler ve talepler hemen hemen tüm kamu belgelerinde yer almaktadır.

Çaşkurlu'nun belirttiği gibi FAO ve birçok uluslararası kurum gıda krizinin nedeni olarak yerel üretimin uluslararası piyasaya entegre olamamasını göstermektedir. Uluslararası kurumlarla birlikte Türkiye'de sermaye kurumlarının gıda krizi nedeni olarak dile getirilen noktada birleşmektedir; gıda üretiminin uluslararası entegrasyonu sağlanamamasıdır.

Bu talep neyi içermektedir? Öncelikle iktisadi anlamda bir sektörün üretim için döviz cinsinden paraya bağımlı olması zorunlu olarak uluslararası alana açılmasını gerektirir. Bu sayede üretim süreci tekrar kendini yeniden birikim sürecine sokabilir. Türkiye'de tarımın geldiği aşama da bunu zorunlu kılmaktadır. Uluslararası entegrasyon talebi gıda krizi ile tek başına açıklanamaz bu talebin sermaye birikim süreç ve üretim sürecine yeniden girebilecek için sermayenin yoğunlaşması ile açıklanabilir. Tarımsal üretim için yüksek bir sermaye gerekli yani sermayenin yoğunlaşması sağlanmıştır.

Ana akım söylemi olan lisanslı depoculuğun küçük üreticiliği koruyarak aradaki aracı firmalarının haksız kazançlarının önüne geçileceği ve ürünlerin gerçek değerinden satışının yapılabileceği, ürünlerin gıda değeri bozulmadan gerekli şartlarda depolanmalarının sağlanabileceği tezlerine karşı süreç üreticiler aleyhine işlemektedir.

Burada birkaç süreci karşılaştırmalı ve eş zamanlı düşünmemiz gerekir. Öncelikle üreticilerin LD'ya ürünlerini verebilmesi için üretim sürecinin zorunlu koşullarını yerine getirmesi gerekmektedir. Bu koşullar için gerekli olan para sermaye döviz cinsinden para sermayeye bağımlıdır ve döviz cinsinden sermaye bağımlılığı zorunlu olarak bu alanın uluslararası alana entegrasyonu sağlanmasını gerektirir. Bu durumda üretici koşulları sağlamak için gittikçe yoğunlaşan para sermayesini temin etmek için kredi mekanizmasını işletmek durumunda kalacaktır. Kredi ise üreticileri zorunlu bir borçluluğa itecek ve sermaye devir hızını borçluluk ve üretime tekrar girebilmek için arttırmak zorunda kalacaktır. Kapitalist üretim maliyetlerinin artması ürün fiyatlarına yansıtacağı ve ürünün üretim koşullarının ekolojik perspektiften çıkararak kâr odaklı olacağını da söylemek zor olmayacaktır.

Sonuç Yerine

Tarımsal üretimde önemli bir basamak olan depolama ve taşıma faaliyetlerinden devletin zaman içinde çekilmesiyle birlikte tarımsal ürünlerin depolama ve saklama koşullarında sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunları yakıcı bir şekilde hissedenler ise küçük üreticilerdir. Türkiye tarımının önemli sorunlarından olan tarımsal ürünlerin nihai tüketiciye ulaşmasında geçen sürede aracılardan fazla olmasının yanı sıra hasat zamanında ürünlerini depolayamayan ve saklama koşulları olmayan küçük üreticilerin durumunu fırsata çevirerek yüksek kazançlar elde edildiği de sorunlar arasında sıralanabilir. Tüm bu sorunlarla birlikte içinden geçtiğimiz pandemi sürecinde sağlıklı gıdaya ulaşım sorunu özellikle kentlerde yaşayanlar için öncelikli sorun haline geldiği gözlenmektedir.

Tarımsal ürünlerin depolama sorunlarına çözümü olarak sunulan LD sistemi bu faaliyetleri özel şirketlere devretmektedir. Tarımsal üretimde yüksek kazançların elde edildiği LD gibi ticari faaliyetlerin şirketlere devredilmesi hele de sağlıklı gıdaya ulaşımın temel insan hakkı olarak talep edildiği pandemi dönemlerinde yakıcı öneme sahiptir.

Bu nedenle çalışmamızda, endüstriyel tarıma entegre olacak ve Türkiye'nin tarımsal üretiminde tarım-sanayi-finans bağlantılarını ve metalaşma sürecinin derinleşmesini sağlayacak mekanizmalardan biri olan lisanslı depoculuğu incelemeye çalışılmıştır. İncelenmemizin temel çıkarımı: LD sisteminin endüstriyel tarım üretim mekanizmalarından olacağı ve tarımsal alanda eşitsizlik artarak derinleşecektir. LD sistemi, sermayenin akışkanlığını sağlayacak, "*finansal piyasa aracı*" ile tarımda sermaye devir hızının arttırarak ulusal ve uluslararası alanda kazanç ve işlevselliğini artacaktır.

Diğer yandan LD sistemin ana akım söyleminde yer alan küçük üreticiyi destekleyen bir sistem olduğu argümanın tersine, LD sistemi sayesinde sağlanan

ürün senedi ile ürün borsaları aracılığıyla uluslararası entegrasyon sağlanması küçük üreticilere bir olanak yaratmadığı aksine borçlanma ve bağımlılık ilişkisini artıracaktır. LD işlerliğinin artması ve her tarımsal ürün için uygulamaya geçmesi tarımda sermaye devir hızını artıracak ve küçük üreticinin zorunlu koşullarla alandan çekilmesini sağlarken üretim süreci endüstriyel üretim koşullarına teslim edilecektir.

Türkiye tarımsal üretimde depolama faaliyetleri özellikle küçük üreticiler için halen bir sorun teşkil etmektedir. Tarım üreticilerinin; ürünler için pazar bulma ve sermaye yetersizlikleri gibi sorunları devam etmektedir. Ancak LD sisteminin getirdiği şirket egemen ve kar odaklı işletim sistemi yerine küçük üreticilerin oluşturduğu bölgesel ve yerel ölçekte kurulacak kooperatiflerle depolama sistemini daha adil bir işleyişe sokabilir. Orta vadede küçük üreticilerin oluşturacağı kooperatif yapıları devlet tarafından desteklenerek sağlıklı depo oluşturma sistemleri kurulabilir. Uzun vadede tarım ürünleri taşıma ve depolama faaliyeti ile ilgili kooperatif örgütlenmeleri sağlanabilir. Bu tür üretici örgütlenmelerin sermaye desteği ve alt yapı desteği devlet tarafından finanse edilebilir. Yerelde örgütlenmeler sayesinde küçük üreticiyi kendi ihtiyaçları doğrultusunda hareket edebilecek ekonomik ve politik taleplerini de dile getirebilecektir.

Günümüz kapitalist üretim ilişkilerinde, sağlıklı, ekolojik ve adil fiyatlandırılmış gıdaya erişimin sağlanması talebi sermaye birikim mekanizmalarına devredildiği ölçüde gıda krizi ve bu krizle birlikte ekolojik ve ekonomik krizlerin yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Bunun yerine alternatif üretici ve tüketici örgütleriyle şekillenmiş yapılar kolektif bir şekilde örgütlenbilmenin yolları oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA:

- Bahçe, S. (2015). Kitap İncelemesi: Gerald Epstein, Financialization and the World Economy. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Dergisi.
- Bedirhanoğlu, P. (2019). Finansallaşma, Yeni Sınıfsal Çelişkiler ve Devletin Dönüşümü. *Çalışma ve Toplum*, s. 371-387.
- Çaşkurlu, S. (2011). Küresel Gıda Krizi: Üçüncü Gıda Rejimi, Küresel Sermaye ve Gelişmekte Olan Ülkele. *Ekonomik Yaklaşımlar*, 161-194.
- Değirmenci, E. (2017). Türkiye Tarımında Neoliberal Dönüşümler ve Metalaşma. *Praksis*, 43 Sayı.
- Değirmenci, S. (2019). 2000 Sonrası Türkiye Tarımında Dönüşümün Temel Bileşenleri: Devlet-Sermaye İlişkileri Ekseninde Talepler Ve Yasal Düzenlemeler. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Güngen, A. R. (2015). Finansallaşma: Sorunlu bir Kavram ve Verimli bir Araştırma Gündemi. *Praksis*, 85-108.
- Hacıoğlu Deniz, M., Özçelebi, O., & Haykır Hobikoğlu, E. (2011). Küresel Rekabet Koşullarında Türkiye’de Lisanslı Depoculuğun Gelişmesinin Türk Tarım Ürünlerinin Rekabet Gücüne Etkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Cilt:61 Sayı2*, 165-192.
- İstanbul Ticaret Borsası. (2019, 9 5). *Ticaret Borsaları*. İstanbul Ticaret Borsası: <https://www.istib.org.tr/bilgilendirme/ticaret-borsalari-hakinda/61> adresinden alındı
- İzmir Ticaret Borsası. (2019, 09 01). *Tarım Ürünlerinin Pazarlanmasına Ticaret Borsalarının Rolü*. İTO: <https://itb.org.tr/dosya/rapordosya/tarimsal-urunlerin-pazarlanmasinda-ticaret-borsalari.pdf?v=1570060800040> adresinden alındı
- Karabaş, S., & Gürler, A. Z. (2010). Lisanslı Depoculuk Sisteminin İşleyişi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği. *Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 196-201.
- Kaya, M. (2017). Tarımda Lisanslı Depoculuk Sistemi: Hububat Piyasası Örneği. Ankara. 2019 tarihinde <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/MustafaKaya.pdf> adresinden alındı
- LİDASDER. (2017). *Tarım Ürünleri Lisanslı Depo ve Yetkili Sınıflandırıcı Şirketleri Derneği*. <http://www.lidasder.org.tr/> adresinden alındı
- LİDASDER. (2019, 5 8). KURULUŞ İZİNİ ve LİSANS ALAN LİSANSLI DEPO İŞLETMELERİ. İstanbul. <http://www.lidasder.org.tr/wp-content/uploads/2018/02/goruntulemek-icin-tiklayiniz..pdf> adresinden alındı
- LİSDEP. (2019, 5 8). Lisanslı Depoculuk Nedir? 2019 tarihinde <https://lisdep.com/2017/08/02/lisansli-depoculuk-nedir-2/> adresinden alındı
- Memiş, S., & Keskin, H. (2015). Tarımsal Mamullerde Lisanslı Depoculuk Sisteminin Rolü. *Yönetim ve Ekonomi- Celal Bayar Üniversitesi İİBF*, 620-635.

- MÜSİAD. (2010). *Türkiye'nin Tarımsal Gücü ve Geleceği Raporu/Araştırma Raporları Sayı.69*. İstanbul: MÜSİAD.
- Nadirgil, O. (2015). Avrupa Birliği ve Türkiye'deki Ticari Ürün Borsaları ve Karşılaştırmalı Analizi. Ankara: T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı.
- Öztürk, M., & Ferhar, K. (2018, 3 20). Domatesin Kokusu ile Gelir Gıda adaleti. *Beyond İstanbul*, s. 11-17.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2018). *2018-2020 Orta Vadeli Program*. Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- T.C. Devlet Planlama Teşkilatı. (2006). *2007-2013 Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi*. Ankara: T.C.Devlet Planlama Teşkilatı .
- T.C. Devlet Planlama Teşkilatı. (2007). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı.
- T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. (2013). *2013-2017 Tarım Strateji Planı*. Ankara: T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2020). *DİTAP*. Dijital Tarım Pazarı: <https://ditap.gov.tr/> adresinden alındı
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2018, 9 10). *T.C. Ticaret Bakanlığı Hal Kayıt Sistemi*. <http://www.hal.gov.tr/> <http://www.hal.gov.tr/Sayfalar/FiyatDetaylari.aspx> adresinden alındı
- TMO-TOBB Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk A.Ş. (2019, 5 21). *TMO-TOBB Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk A.Ş. LİSANSLI DEPOCULUK SİSTEMİ NEDİR?*: <http://www.tmo-tobblidas.com.tr/lisansli-depoculuk-sistemi-nedir/> adresinden alındı
- TÜSİAD. (2014). *Gıda Tarım ve Hayvancılık Rekabet Gücü Temel Bulgular Raporu*. İstanbul: TÜSİAD.
- TÜSİAD. (2016). *Yapısal Sorunlar Perspektifinden Gıda Enflasyonu Raporu*. İstanbul: TÜSİAD.
- TÜSİAD. (2017, 8 1). Gıda, İçecek ve Tarım Sektörü Üzerine TÜSİAD Değerlendirmeleri (Görüş Belgesi). İstanbul: TÜSİAD.
- TÜSİAD. (2020). *Tarım ve Gıda 2020*. İstanbul: TÜSİAD.
- Ünal, M. R. (2011). Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk. Malatya: Fırat Kalkınma Ajansı.